

М. А. Салаўёва

**ТРАНСФАРМАЦЫЯ КАНЦЭПТУ “КУХНЯ”
Ў БЕЛАРУСКАМОЎНЫМ МАСТАЦКІМ ДЫСКУРСЕ**

Трансфармацыя канцэптаў лінгвакультуры цікавіць нас з пункту гледжання іх рэфрэймінгу – сэнсава-каштоўнасных мадыфікацый, якія адбываюцца ў лінгвакультуры, экспліцыруемай мастацкім дыскурсам, а таксама на ўзроўні кагнітыўных структур, якія вербалізуюцца ў мастацкім дыскурсе.

Канцэпт трактуецца намі як «квант перажываемых ведаў» (У. І. Карасік, 2010), ментальнае ўтварэнне гештальтнага тыпу (А. С. Кубракова, 2012). Інтэгратыўны метада даследавання канцэптаў з улікам лінгвакультурнай і кагнітыўнай метадалогіі (М. Л. Каўшова, Д. Б. Гудкоў, 2018) абумоўлівае рэлевантнасць для аналізу паняцця *фрэйм*, бо ен экспліцыруецца канцэптам

(В. А. Маслава, 2007). Фрэйм – структура дадзеных для прадстаўлення стэрэатыпнай сітуацыі (М. Мінскі, 1979), абагуленая мадэль арганізацыі культурных ведаў вакол пэўнага канцэпту (В. А. Маслава, 2007).

Цікавасць да канцэпту “кухня” абумоўленая неабходнасцю верыфіцыраваць метадалогію нашага даследавання і яго асноўныя вынікі ў дачыненні да канцэпту, які вербалізуецца запазычанай лексмай і не з’яўляецца ў беларускамоўным мастацкім дыскурсе ключавым, маркіраваным (як, напрыклад, у фрэймавых уяўленнях нямецкай лінгвакультуры пра стэрэатыпную ролю жанчыны – “Kinder, Küche, Kirche” ‘дзеці, кухня, царква’). Таксама важна было вызначыць, ці адносіцца канцэпт “кухня” ў вывучаемым тыпе дыскурсу выключна да фрэйму “горад”.

Як прынята ў лінгвакультурным падыходзе, звернемся да паняційнага кампаненту канцэпту “кухня”. Адзначым, што кухня – 1) асобнае памяшканне з печчу, плітой для прыгатавання ежы, а таксама камплект мэблі для такога памяшкання; павозка або машына з катламі і плітой для гатавання ежы ў паходных умовах; 2) падбор страў; 3) (пераноснае значэнне) махінацыі, інтрыгі, а таксама ўвогуле скрыты, закулісны бок якой-небудзь дзейнасці (<https://verbum.by/?q=кухня&in=tsblm>, <https://www.skarnik.by/tsbm/35001>). Для даследавання рэлевантым з’яўляецца значэнне 1, якое ўвашло ў беларускую мову ў 1496 годзе (<https://verbum.by/?q=кухня&in=hsbm>). Этымалагічны слоўнік беларускай мовы падае *кухню* як памяшканне з печчу для гатавання ежы, запазычанне з польскай мовы *kuchnia* (<https://verbum.by/?q=кухня&in=esbm>).

Аналіз 130 кантэкстаў з Нацыянальнага корпусу беларускай мовы і з асобных тэкстаў мастацкага дыскурсу сучаснага этапу развіцця беларускай мовы (канец XVIII–XXI ст.), у якіх вербалізуецца даследуемы канцэпт, паказвае, што лексема *кухня* неабавязкова ўжываецца ў такім значэнні, а паняцце *кухня* канцэптуалізуецца праз фрэймы “кантэйнер”, “прастора”, “вёска”, “горад”, “прэстыж” і г. д. у залежнасці ад часу напісання тэксту і сацыякультурных асаблівасцяў кантэксту.

Кухня ў значэнні ‘асобнае памяшканне’, асабліва ў дасавецкі перыяд, характэрная для фрэймаў “горад” / “мястэчка”, “прывілеяваныя класы грамадства”. Напрыклад: *Пажылі мы троху на кватэры ў сястры Васілеўскіх, і паступіла маці прыслугаю да інжынера Будзіловіча. Перайшла жыць у будзіловіцкую **кухню*** (Максім Гарэцкі. Віленскія камунары.)

Для фрэймаў “вёска” / “вясковая хата” характэрная канцэптуалізацыя паняцця *кухня* праз канцэптуальнае зліццё (Ж. Факанье, М. Тэрнер, 2003) *прасторы* і *кантэйнера* (пакой = кантэйнер, месца / прастора = кантэйнер). У вёсцы *кухня* – гэта не асобны пакой, а месца для гатоўкі, якое ўключае пэўны набор аб’ектаў (печ, пліта). Напрыклад: 1) *Хатка ўсяго на адну палавіну, і ў ёй цесна. Усё ж тут разам: і **кухня**, і святліца, і спальня* (Віктар Гардзеі); 2) ***Кухня** тая была – невялікі куток насупраць печы* (Кузьма Чорны). Такім чынам, канцэптуальны блендынг выяўляецца механізмам трансфармацыі канцэпту “кухня” ў рамках фрэйму “вёска”. У гэтым фрэйме

канцэпт “кухня” рэалізуецца як фрэймавы набор, а не ў першапачатковым значэнні ‘памяшканне для гатоўкі’. Канцэпт трансфармуецца, дзякуючы фрэймавым характарыстыкам.

Таксама ў рамках фрэйму “вёска”, “вясковая хата” кухня рэфэрэнтна можа супадаць з сенцамі. Напрыклад: *Ну так, пакой быў даволі нехуцавы – не то сенцы, не то кухня пры адным акенцы ў двор* (Васіль Быкаў). Гэтае змяненне ў агульным лінгвакультурным і кагнітыўным аспекце з’яўляецца сэнсава-каштоўнаснай трансфармацыяй праз акцэнтацыю сэнсу (Ю. Левін, 1966).

У мастацкім дыскурсе савецкага перыяду *кухня* ўсё больш пазіцыянуецца як асобнае памяшканне ў фрэймах “горад” / “лецішча”, што індукцыруе канатацыю дабрабыту, але можа выражаць супрацьлеглыя аксіялагічныя сэнсы мізэрнасці, прывілеяванасці і прэстыжу: *Вялікая кухня, што бываюць у дамах яшчэ «дахрушчоўскай» пабудовы, з высокай столлю, шырокім акном* (Андрэй Федарэнка). Пры гэтым тыпова маленькі памер кухні ў савецкіх кватэрах не абавязкова экспліцыруецца (фрэймавыя веды) і не абавязкова мае адмоўнае сэнсава-каштоўнаснае пазіцыянаванне: *Кухня падалася мне вельмі вялікай і няўтульнай* (Валянціна Кадзетава).

У савецкі перыяд існуе рэфрэймінг значэння даследуемага канцэпту ў сувязі з сацыякультурнымі варункамі: з’яўляюцца фрэймы “камунальная кухня”, “інтэрнат”, “барак”. Такім чынам, рэфрэймінг адбываецца праз пашырэнне фрэймавых элементаў. Назіраецца пазіцыянаванне кухні як месца збору сяброўскай супольнасці (*Народу сабралася шмат... Нашылася поўная кухня дзяцей... – Янка Брыль*), а таксама ў межах фрэйму “стэрэатыпны абавязак жанчыны ў традыцыйным грамадстве” (*Калі мне чытаць газеты? Калі? Увесь час у мяне займаюць дзеці і кухня. – Змітрок Бядуля*). У сувязі з палітычнымі і сацыякультурнымі аспектамі жыцця беларускай моўнай супольнасці *кухня* актыўна ўжываецца ў значэнні ‘вайсковая, паходная кухня’: *У двары засталася кухня і пры ёй двое – тонкі злы кухар і пажылы, з рабым тварам немец* (Васіль Быкаў).

Для лінгвакультуры рэлевантным робіцца фрэйм “партызанская вайна” і адпаведна вербалізуецца канцэпт “партызанская кухня”: *І вось лясны шпіталь дзейнічае. Там былі зямлянкi для хворых, амбулаторыя, кухня, лазня, пякарня...* (Яраслаў Пархута). Трансфармацыя канцэпту адбываецца праз актуалізацыю новага рэфэрэнту. Таксама індукцыруецца яшчэ адно значэнне: ‘лагерная кухня’ ў кантэксце палітыкі “расчалавечвання асобы” (трансфармацыя праз змяшчэнне ў новы фрэйм, з’яўленне новага рэфэрэнта). Напрыклад: *Жылі ў палатках. Кухня – два катлы і пліта – была пад адкрытым небам, праўда, абгароджаная вакол жэрдкамі ад нас, галодных зэкаў, каб не змаглі што сцягнуць* (Васіль Хомчанка).

Сацыякультурныя асаблівасці жыцця беларускага грамадства падчас яго эканамічнай лібералізацыі адбіваюцца на фрэймавых асацыяцыях канцэпту “кухня”, калі ён уваходзіць у новыя для лінгвакультуры фрэймы “катэдж”,

“перапланіроўка”, “мадэрнізацыя”. Кухня пазіцыянуецца як адзін вялікі пакой разам са сталовай і залай, параўноўваецца з футбольным полем, што нехарактэрна для папярэдніх перыядаў.

Для сучаснага беларускамоўнага мастацкага дыскурсу ўласцівае эстэтычнае асэнсаванне канцэпту “кухня” як часткі ўрбаністычнай экзістэнцыйнай прасторы, калі індукцыраванне значэнняў (Ю. Левін, 1966) і сэнсаў адбываецца ў перыферычным вобразным кампаненце канцэпту (У. І. Карасік, В. А. Маслава) і сам ён выступае індывідуальным мастацкім канцэптам (І. А. Тарасава, 2004). Напрыклад: *Першае ад пад’езда – жоўты квадрат – кухня, другое – шэра-блакітны прамакутнік – зала* (Уладзімір Сцяпан).

У некаторых тэкстах паўнаватрасная інтэрпрэтацыя сэнсавых канатацый індывідуальнага мастацкага канцэпту магчымая пры ўмове інферэнцыі і пабудовы ментальнай мадэлі магчымага свету тэксту (А. П. Бабушкін, 2001; Ф. Н. Джонсан-Лэрд, 1983). Напрыклад, у тэксце рамана Васіля Быкава “Знак бяды” гэта датычыцца як тэкставых намінацый з зацёмленай рэфэрэнцыяй, якія вербалізуюць канцэпт (*Здаду кацілася нешта меншае, з высокай, як у самавары, трубой*), так і сэнсава-каштоўнаснага аўтарскага пазіцыянавання канцэпту ў магчымым свеце тэксту, калі для патэнцыйнай чытацкай інтэрпрэтацыі неабходныя не толькі лінгвістычныя і экстралінгвістычныя веды, але і разуменне аўтарскага суаднясення канцэпту з сяміятычнай апазіцыяй ‘свой – чужы’ (Ю. Сцяпанаў, 2001), кагнітыўнымі мадэлямі, канцэптуальнымі метафарамі «нацыя – гэта сям’я, супольнасць» (Дж. Лакаф, М. Джонсан, 2008).

На аснове вышэйвыкладзенага можна заключыць, што трансфармацыя канцэпту “кухня” залежыць ад сацыякультурных, эканамічных і палітычных варункаў развіцця беларускай моўнай супольнасці. Трансфармацыя канцэпту не абавязкова суправаджаецца змяненнем лексічнага значэння слова, але ў ядзерным полі канцэпту можа акцэнтавацца і індукцыравацца новае сэнсавае напаўненне праз падкрэсліванне альбо аўтарскую інтэрпрэтацыю семантыкапрагматычных аспектаў канцэпту і яго фрэймавых адносін. Рэфрэймінг канцэпту “кухня” адбываецца пры дапамозе механізму канцэптуальнага блендынгу. Спосабамі трансфармацыі канцэпту “кухня” з’яўляюцца: а) змяшчэнне ў новы фрэйм; б) індукцыраванне значэнняў і сэнсаў; в) акцэнтацыя значэнняў і сэнсаў; г) стварэнне індывідуальнага мастацкага канцэпту.